
Content and Semantic Links of the Quote Poetries of *Kalileh and Demneh* with Text

Yahya Kardgar Ph.D. Candidate of Persian Language and Literature
University of Qom, Iran*
Akbar Golabian, University of Qom, Iran

1. Introduction

The quotation of Poetry is one of the features of prose texts, and the technical and artistic prose have used this feature in the best way. The quotation of Poetry in technical prose indicate the power of memory and the extent of the author's poetic information, and increases to the attractiveness of the text and prepares the audience for the acceptance of the author's thoughts and highlights prose poetry, which is the main focus of the authors of technical prose. Among the technical and artistic prose books in Persian literature, *Kalileh and Demneh* are one of the best examples in the field of quotation and usage of Persian and Arabic poetry. Nasr al-Lah Monshi, was not defeated by the words and often the meaning was his priority in the selection of the quote poetry.

2. Methodology

In this research, the Persian quote verses in *Kalileh and Demneh* have been investigated in a descriptive-analytical method. Moreover, the names of the poets whose poems are quoted in *Kalileh and Demneh*, and the semantic and content link of *Kalileh and Demneh* quote verses with text are analyzed. To achieve this purpose, first, all the verses and hemistiches have been extracted from *Kalileh and Demneh* book. Then the statistical analysis of these poems is discussed and finally its technical analysis is done.

3. Discussion

The Sanaayi poems, and of course part of the *Haghigha*, have a forty-four percent contribution to the book's poetry. Sanaayi, Masood Sad and Abu al-Faraji Rouni are poets whose their poetry have been considered more than the other poets by Nasr al-Lah Monshi. Educational and wise thoughts, social sciences, religious and

* Corresponding author. E-mail: kardgar1350@yahoo.com.
DOI: 10.22103/jll.2019.13422.2597

theosophical teachings, tendency to destiny, and ultimately panegyric and sarcasm verses, in respect to the rate of usage, are the connection between the text and the quote poems, and cover the book's concerns. Educational and wise thoughts regarding the humanistic approach of Persian literature have a special effect on technical prose. It seems that the audiences of these works, like their creators, are not merely pleasing to the purely artistic and recreational aspects of literary works, but they seek to hear in the language of Persian an abstract of the purest thoughts of the Iranian people and the individual experiences of these people and learn the better way to live and constructive engagement with the world from literary works.

The social approach of *Kalileh*, in line with the writing style and narration of Nasr al-Lah Monshi is a special feature of this text. The social approach refers to the ideas that connect the individual to the community and prepare the audience for an effective and appropriate presence in the community. Undoubtedly, a large part of the thoughts of the anecdote and tale books are dedicated to this issue; because the audiences of such works seek to find ways to better interact with the community by studying these books. Nasr al-Lah Monshi has used poetry in social atmosphere to confirm and emphasize his social thoughts, and, of course, with a closer look at this implication, his exact approach to Persian poetry is specified. He carefully knows power and strength of this part of Persian poetry and uses this feature to attract the audience very artistically.

The era of writing of *Kalileh* is the era of dominance of clerical and religious thought on the content of literary texts. So that many sources of literary works can be found in the Quran, hadith and other religious texts. Therefore, the usage of religious thoughts is a common point in Persian texts and prose, and provides basis for the utilizing of poetry in prose. Since there are many examples of these commons, and readers of such works are also keen on religious thoughts, the authors of technical prose try to use this opportunity to attract the audience and establish a link between prose sections and quote verses.

The translation of *Kalileh* is a relic of an era that mysticism and mystical thoughts are the major part of the thoughts of the Persian literary texts. From the era of Sanaayi, the mystical themes were the most commonly used in Persian poems, and the natural attraction of such ideas is so much that anyone who has wanted to write a few verses has involuntarily used such a theme, even if he had seldom belief to these thoughts. The dominant culture of the society is Sufi culture, and in this cultural atmosphere, everyone breathes, his mind has a Sufi approach.

Since the mystical works are an artistic combination of religious, social, moral and educational ideas, and are rooted in religious texts, they can be a reliable source for obtaining the quote poetry of the authors of technical prose. If we consider the attraction of these works to the audience of Persian literature, the secret of widespread usage of texts such as Senaayi *Haghigha* and other mystical works in the technical prose in general and in *Kalileh* in particular is understood. Hence, it is not strange if Nasr al-Lah Monshi has a special look at mystical verses in his translation, and by quotation such poetry that are similar to the content of the text, he has established a strong link between the sections of the prose and the quote poetry.

The belief to the fate is an education that based on it all the actions are in the subjugation of destiny. In this tendency, human volition is not involved. The second half of the fifth century and the sixth century and early seventeenth century is one of the most important periods in the history of Sufism in Iran. Sufism had a great deal of belief in trust. In *Kalileh*, we observe two different approaches to the destiny, one is when Nasr al-Lah Monshi sees the governor against destiny. In such stories, the will of destiny coincides with the desire of man. And the other is the appreciation of fate against the characters of the story. In this kind of confrontation, fate is an absolute triumph and there is no chance to win for the ordinary people of the story against fate.

Praise is one of the oldest reasons for Persian poetry. Praise and sarcasm are one of the thoughts that Nasr al-Lah Monshi had special attention to it. The main form of Khorasani style is ode, and except for ghazel, its main body has been praise of praised person. Therefore, it can be said that many researcher and translators poetry studies, such as Nasr al-Lah Monshi, have been praise poetry. Since in the past one of the goals of editorial and writing has been to find a way to praise the courtiers, a large part of the quote poetry is also very close to this subject. Among the tales of *Kalileh*, there are the verses in sarcasm of some people or position and the time when the main character of the story lives in.

4. Conclusion

The precise and critical look of Nasr al-Lah Monshi at the selection of poetry, has been approved through passing of time, and since then, the quote poetry of *Kalileh* have been a reliable source for technical and artistic prose writers in the selection of the quote verses. The variety of thoughts in *Kalileh and Demneh* has provided a platform for the usage of various poems with different meanings in this book. Therefore, it can be said that the quote verses of this book, along with

the meaningful relationship with the text of the book, can themselves be a summary of the thoughts of Persian poetry to the era of the translation of *Kalileh*.

Keywords: Persian prose, technical prose, quotation of Persian poetry, *Kalileh and Demneh*

References [In Persian]:

- Ali Houri Feyz Abadi, M. (2002). *Investigation and analysis of Sanaayi poetry in prose text until the end of tenth century* (MA of Persia Language and Literature). Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad.
- Amiri, L., & Varedi, Z. (2014). Structural effectiveness of *Kalileh and Demneh* from Abu al-Faraj poet. *Kavoshnameh*, 28, 187-208.
- Garakani, M. (1998). *Aba al-Badaye* (H. Jafari Emend.). Tabriz: Ahrar.
- Kardgar, Y. (2017). *Vassaf Description*. Tehran: Sedaye Moaser.
- Khatibi, H. (2007). *Prose Technique in Persian Literature*. Tehran: Zovar.
- Mahjoub, M. (1970). *About Kalileh and Demneh*. Tehran: Kharazmi.
- Mosharraf, M. (2010). *Survey in Iran Didactic Literature*. Tehran: Sokhan.
- Namvar Motlagh, B. (2015). *An Income on Intertextuality*. Tehran: Sokhan.
- Namvar Motlagh, B. (2008). Bakhtin, dialogue and multidisciplinary study of Bakhtin pre-intertextuality. *Journal of Liberal Art*, 57, 397-414.
- Namvar Motlagh, B. (2007). Transtextualite, the study of the relationships of a text with other texts. *Journal of Liberal Art*, 56, 83-98.
- Onsor al-Maali, K. (1999). *Ghabousnameh* (G. Yousefi Emend.). Tehran: Elmi and Farhangi.
- Pakdel, M. (2000). *Poets of the verses of Kalileh and Demneh* (MA of Persia Language and Literature). University of Isfahan, Isfahan.
- Radviani, M. (2001). *Tarjoman al-Balaghe* (A. Atash Emend.). Tehran: Anjomane Asare Mafakere Farhangi.
- Razi, N. (1998). *Mersad al-Ebad* (M. A. Riahi Emend.). Tehran: Elmi Farhangi.
- Runi, A. (1968). *Divan Master Abu al-Faraj Runi* (M. Mahdavi Damghani Emend.). Mashhad: Bastan Bookstore.
- Saadi, M. (1998). *Golestan* (G. H. Yusefi Emend.). Tehran: Kharazmi.

- Sabaghi, A. (2012). Comparative study of the three axes of Genette intertextuality and parts of the Islamic rhetoric theory. *Literary Research*, 38, 59-72.
- Safa, Z. (1993). *History of Literature in Iran*. Tehran: Ferdowsi.
- Sajadi, J. (1983). *Islamic Education Dictionary*. Tehran: Iranian Authors and Translators Company.
- Salmani, M. (2016). *Kalileh and Demneh* bibliography in Persian language. *Research Mirror*, 27(1), 1-12.
- Sanaayi, A. (1998). *Hadigh al-Haghgha va Sharia al-Tarigha* (M. T. Modarres Razavi Emend.). Tehran: University of Tehran.
- Shafie Kadkani, M. (2004). *The lashes of the Conduct: Criticism and Analysis of Several Odes of Hakim Sanasyi*. Tehran: Agah.
- Shamisa, S. (1998). *Stylistics of Prose*. Tehran: Mitra.
- Ufi, S. (2007). *Javame al-Hekayat va Lavame al-Ravayat* (A. B. Mosafa Emend.). Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies.
- Ufi, S. (1902 A.h.). *Lobab al-Albab* (E. J. Brown Emend. and M. Qazvini Intro.). Tehran: Hermes.
- Yasami, R. (1934). Oshnar Danak Advice. *Mehr*, 9, 937-942.
- Yusefi, G. H. (1996). *Meeting with Writers*. Tehran: Elmi.
- Zafari, V. (1992). The quotation of poetry in *Kalileh and Demneh*. *Journal of Maaref*, 26, 3-15.

نشریه نثر پژوهی ادب فارسی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال ۲۲، دوره جدید، شماره ۴۵، بهار و تابستان ۱۳۹۸

پیوندهای محتوایی و معنایی ابیات تضمین شده کلیله و دمنه با متن (علمی - پژوهشی) *

دکتر یحیی کاردگر^۱، اکبر گلایبان^۲

چکیده

این مقاله ابیات تضمین شده را در کتاب کلیله و دمنه با روشی توصیفی-تحلیلی بررسی کرده است. تضمین شعر یکی از ویژگی های متون منثور است و نثر فنی و مصنوع، بیشترین بهره را از این صنعت برده است. در میان کتاب های نثر فنی و مصنوع در ادب فارسی، کلیله و دمنه یکی از بهترین نمونه های موجود در زمینه تضمین و بهره گیری از شعر فارسی و عربی است؛ به همین دلیل ابیات فارسی تضمین شده در این کتاب در شیوه ای توصیفی-تحلیلی، مورد بررسی قرار گرفته است. در این پژوهش، نام شاعرانی که شعرشان در کتاب کلیله و دمنه تضمین شده و پیوند معنایی و محتوایی اشعار تضمینی کلیله و دمنه با متن، بررسی شده است. نصرالله منشی در استفاده از ابیات دیگران، مغلوب لفظ نشده و غالباً معنی، اولویت او در گزینش ابیات تضمینی بوده است. اندیشه های تعلیمی و حکیمانه، اجتماعیات، آموزه های دینی و عرفانی، رویکرد تقدیرگرایانه و اندیشه های مدحی و ذمی مهم ترین مضامینی است که متن کلیله را با اشعار تضمینی پیوند داده است. نگاه دقیق و انتقادی نصرالله منشی در گزینش ابیات، با گذشت روزگاران مورد تأیید قرار گرفته و از آن پس، ابیات تضمینی کلیله، منبعی قابل اعتماد برای نویسندگان نثر فنی و مصنوع در گزینش اشعار تضمینی شده است.

* تاریخ ارسال مقاله : ۱۳۹۷/۱۰/۲۵

تاریخ پذیرش نهایی مقاله : ۱۳۹۸/۰۲/۱۵

۱- دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه قم، قم، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: kardgar1350@yahoo.com.

۲- دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه قم، قم، ایران.

DOI: 10.22103/jll.2019.13422.2597

واژه‌های کلیدی: نثر فارسی، نثر فنی، تضمین شعر فارسی، کتاب کلیله و دمنه.

۱- مقدمه

تضمین شعری در نثر فنی نشانه‌ای از قدرت حافظه و وسعت معلومات شعری نویسنده است و بر جاذبه متن می‌افزاید و مخاطب را برای پذیرش اندیشه‌های نویسنده آماده می‌کند و شعرگونگی نثر را که هدف اصلی نویسندگان نثر فنی است، برجسته می‌سازد. این ویژگی یکی از راه‌های مفاخره و اظهار فضل نویسنده است و از حسن سلیقه او حکایت دارد. (ر.ک: یوسفی، ۱۳۷۵: ۱۶۷) پیش از آن که این ویژگی در کتاب کلیله و دمنه مورد بررسی قرار گیرد؛ تأملی کوتاه در اصطلاح تضمین و گستره معنایی آن ضروری است. تضمین، چیزی را در ضمن چیزی آوردن است و گونه‌های مختلفی دارد: ۱- آوردن عین بیت یا مصراع در ضمن نثر. در کتب بدیعی تأکید شده که اگر نویسنده یا شاعری از شعر شاعری دیگر بهره برد «شاعر از نخست بگوید که این بیت از کسی دیگر است با نام و کنایت و اشارت.» (رادویانی، ۱۳۸۰: ۱۹۲) در ادوار مختلف نثر فارسی، به‌خصوص نثر فنی، آنقدر از برخی اشعار بهره برده شده که گویا استفاده کردن از شعر دیگران در خلال نثر، بدون ذکر نام شاعر تبدیل به امری عادی شده و کسی ظن سرقت نمی‌برد. ۲- گاهی نیز تضمین به وضوح در نثر به کار نمی‌رود و بیت یا مصراع به طور مستقیم در آن نمی‌آید؛ بلکه تنها مضمون و محتوای شعر به شکل نثر آورده می‌شود. در واقع به شعر، لباس نثر می‌پوشانند که اصطلاحاً حل گفته می‌شود. «مراد از حل آن است که مضمون شعری را اخذ کرده، تحویل نمایند به نثر.» (گرگانی، ۱۳۷۷: ۲۴۳) بحث تضمین در نظریه‌های غربی نیز مورد توجه قرار گرفته و غالباً ذیل نظریه بینامتنیت، مطرح شده است. برخی صناعات ادبی مانند تضمین، تلمیح، حل، درج و اقتباس و نیز برخی سرقت‌های ادبی مطرح در بلاغت اسلامی با نمونه‌هایی از الگوی سه‌گانه بینامتنیت همخوانی دارند. (ر.ک: صباغی، ۱۳۹۱: ۴) بهمن نامور مطلق به نقل از ژنت، بینامتنیت را به سه دسته صریح و اعلام شده، غیرصریح و پنهان شده و ضمنی تقسیم کرده است. (ر.ک. نامور مطلق، ۱۳۸۶: ۸۸) بدون تردید اصطلاحات بلاغت اسلامی-ایرانی که گونه‌های مختلف بهره‌گیری متنی را از متن دیگر مورد بررسی قرار داده؛ پژوهنده را از نظریه بینامتنیت و گونه‌های سه‌گانه آن بی‌نیاز

می‌کند. از این رو در ادامه مقاله بر مبنای اصطلاحات بلاغت اسلامی-ایرانی، تضمین شعری و گونه‌های آن را در کتاب *کلیده و دمنه* مورد بررسی قرار می‌دهیم. کتاب *کلیده و دمنه* آن قدر در زبان فارسی و ایران خواهان یافت که بارها و بارها ترجمه و منتشر شد. پس از ترجمه به پهلوی، سپس به تازی، نخستین بار به فرمان نصرین‌احمد سامانی (ف. ۳۳۰ ه.ق.) به نثر دری درآمد. سپس رودکی (ف. ۳۲۹ ه.ق.) آن را به شعر درآورد و در قرن ششم ابوالمعالی نصرالله بن محمد بن عبدالحمید منشی ترجمه‌ای آزاد از این کتاب به دست داد. در همین زمان ترجمه‌های دیگری نیز از این کتاب به انجام رسید، همچون *داستان‌های بیدپای* (بین ۵۴۱ ه.ق. تا ۵۴۴ ه.ق.) از محمد بن عبدالله البخاری و بعدها آثاری چون *انوار سهیلی* از حسین واعظ کاشفی (ف. ۹۱۰ ه.ق.) و *عیار دانش* از ابوالفضل دکنی (قرن ۹ و ۱۰) (ر.ک: صفا، ۱۳۷۲: ۲/ ۹۴۸-۹۵۲) نمونه‌هایی از این ترجمه‌هاست. تاریخ قطعی تألیف *کلیده و دمنه* بهرام‌شاهی معلوم نیست لیکن سال ۵۳۶ تا ۵۳۹ ه.ق. نزدیک‌ترین سال به تاریخ ترجمه این کتاب است. (صفا، ۱۳۷۲: ۲/ ۹۵۰) ترجمه *کلیده و دمنه* بهرام‌شاهی معروف‌ترین ترجمه و تهذیب این کتاب است، چرا که این ترجمه از حیث سلامت انشا و قوت ترکیب عبارات و حسن اسلوب و آراستگی کلام یکی از عالی‌ترین نمونه‌های نثر پارسی است. نصرالله منشی در تمام داستان‌های کتاب *کلیده و دمنه* از ابیات دیگران تضمین کرده است. ارتباط شعر و نثر در این کتاب به گونه‌ای است که خواننده هیچ پرش و گسستی بین نثر و شعر تضمین شده احساس نمی‌کند؛ گویی تمام اثر، اعم از شعر و نثر به شکل یکپارچه و به قلم یک شخص نوشته شده است. بهره‌گیری اندک نصرالله منشی از حروف پیوند یا ربط در ضمن به کارگیری اشعار، خود بیان‌گر پیوستگی تام و تمام شعر تضمین شده با سیاق کلام و حال و هوای متن است و از حافظه شعری گسترده وی و تسلط او به سنت‌های شعری حکایت می‌کند. با بررسی ابیات و اشعاری که در کتاب *کلیده و دمنه* تضمین شده است درمی‌یابیم که یکی از راه‌های برون‌رفت نویسندگان نثر فنی از بیان تفکر، تضمین شعر است؛ بدین معنی که نویسنده به کمک تضمین، مقصود نهایی خود را هم چون حکمی نهایی بیان می‌کند. محتوای متن نثر، هرچه باشد، بیت تضمینی به آن کمک می‌کند تا هدف غایی نویسنده در القای مقصود، ساده‌تر و برنده‌تر بیان شود.

بررسی ابیات تضمین شده در کتاب کلیله و دمنه، اشتیاق نصرالله منشی را به تضمین شعر بعضی از شاعران نشان می‌دهد. وی به تضمین اشعار سنایی و مسعود سعد علاقه خاصی نشان داده است و بیش از پنجاه بار از اشعار سنایی در کتاب خود بهره برده است که البته نزدیک به یک سوم این اشعار از مثنوی حدیقة الحقیقة گزینش شده است. تضمین این تعداد بیت تنها از یک شاعر و یا تضمین بیست و شش موردی ابیات مسعود سعد سلمان باعث شده که تعداد شاعرانی را که نصرالله منشی از شعرشان در کتاب کلیله و دمنه تضمین کرده است، به زحمت به انگشتان دو دست برسد. گزینش برخی شاعران مطرح و طراز اول از یک سو و انتخاب ابیات و اشعاری خاص از این شاعران از سویی دیگر سبب می‌شود که ذهن خواننده به سمت دلایل این امر سوق پیدا کند و نتیجه آن می‌تواند یافتن و استخراج ناب‌ترین و بهترین اشعار این شاعران باشد؛ اشعاری که نصرالله منشی آن‌ها را انتخاب کرده و حتی گاهی مطالب نثر را چنان پیش برده که زمینه تضمین آن ابیات و مصارح فراهم شود. هر چه هست می‌توان از طریق بررسی ابیات تضمینی آثار نثر فنی به ناب‌ترین و خاص‌ترین اشعار شاعران پیش از عهد وی دست یافت. بهره‌گیری از غزل شاعری قصیده‌پرداز چون فرخی سیستانی در کنار قصاید او (نصرالله منشی، ۱۳۷۶: ۲۵۲) و گزینش شاهبیتی از اشعار مسعود سعد که بعدها مورد توجه کمال‌الدین اصفهانی و حافظ قرار گرفته است (نصرالله منشی، ۱۳۷۶: ۱۲۸) و توجه به ابیاتی که گذشت روزگاران نیز مهر تأییدی بر گزینش نصرالله منشی نهاده است؛ نشان می‌دهد که او در گزینش ابیات شاعران، دقت ویژه‌ای به کار برده است.

۱-۱- بیان مسئله

این پژوهش بر آن است تا دقایق این امر و چرایی آن را مورد بررسی قرار دهد و در شیوه‌ای توصیفی-تحلیلی به پرسش‌هایی چند پاسخ گوید. مهم‌ترین این پرسش‌ها عبارتند از: ۱- شعر کدام شاعر، سهم بیشتری در تضمین‌های شعری کتاب کلیله دارد؟ ۲- اشکال و گونه‌های تضمین شعر در کتاب کلیله کدامند؟ ۳- نسبت محتوایی اشعار تضمین شده در کتاب کلیله با بخش‌های مثنوی آن چگونه است؟

۱-۲- پیشینه پژوهش

عمده پژوهش‌هایی که در زمینه کتاب‌کلیله‌ودمنه منتشر شده در مقاله کتاب‌شناسی کلیله‌ودمنه در زبان فارسی، نوشته مهدی سلمانی که در آینه پژوهش پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، دوره ۲۷، شماره ۱۵۷، در سال ۱۳۹۵ به چاپ رسیده، معرفی شده است. در این مقاله، ۴۵ کتاب، ۱۲۷ مقاله و ۱۰۹ پایان‌نامه مرتبط با کلیله معرفی شده است. از جمله تحقیقاتی که مرتبط با پژوهش پیش روست؛ عبارتند از: مقاله «اثربخشی ساختاری کلیله و-دمنه از اشعار ابوالفرج رونی» از لیلا امیری و زرین تاج واردی که در کاوش‌نامه در سال ۱۳۹۳ در شماره ۲۸ منتشر شده؛ در این مقاله به درج و تضمین‌هایی که نصرالله منشی در سطح واژگان، ترکیبات، تعبیرات و آرایه‌های ادبی از شعر ابوالفرج رونی کرده است، پرداخته شده است. همچنین پایان‌نامه کارشناسی ارشد «گویندگان اشعار فارسی کلیله و دمنه» از محمدعلی پاکدل، دانشگاه اصفهان، ۱۳۷۹ که در مورد معرفی اشعار فارسی و شاعران فارسی‌زبان اشعار تضمینی کلیله است. مقاله «تضمین شعر در کلیله و دمنه» از ولی‌الله ظفری که در مجله معارف، سال ۱۳۷۱، شماره ۲۶ به چاپ رسیده است و به معرفی شاعران اشعار تضمینی پرداخته و مطلع اشعار را نیز معرفی کرده است. در این منابع به شکلی همه‌جانبه به موضوع تضمین شعر در کلیله و دمنه پرداخته نشده و تنها بخشی از اشعار تضمین‌شده و یا همه اشعار، تنها از زاویه دیدی محدود مورد توجه قرار گرفته‌اند. برخی کارهای پژوهشی دیگر که با موضوع کتاب کلیله منتشر شدند به طور ضمنی به تضمین شعر در این کتاب پرداختند؛ مانند پایان‌نامه «بررسی و تحلیل اشعار سنایی در متون نثر تا پایان قرن دهم» از محبوبه علی‌حوری فیض‌آبادی که در سال ۱۳۸۹ در دانشگاه فردوسی مشهد دفاع شده است. در این مقاله برآنیم که معیارهای تضمین شعر، اشکال آن و به‌ویژه چگونگی پیوند محتوایی اشعار تضمینی با بخش‌های منثور کتاب کلیله را مورد بررسی قرار دهیم.

۱-۳- ضرورت و اهمیت پژوهش

یکی از اصلی‌ترین دلایلی که انجام این پژوهش را ضروری می‌کند این است که کتاب کلیله به منبعی مهم و انکارناپذیر برای فنی‌نویسان قرون بعد، مخصوصاً در دو قرن هفتم و هشتم، تبدیل شد؛ به طوری که بسیاری از نویسندگان، از جمله وراوینی در مرزبان‌نامه و

وصاف الحضرة در تاریخ و صاف، شیوه نویسنده‌گی کلیله را در پیش گرفتند و حتی گاه در مفاخره‌ای آشکار خود را با نصرالله منشی مقایسه کرده‌اند. بی‌گمان شیوه تضمین شعر در کلیله از جمله ویژگی‌های کتاب است که نویسندگان ادوار بعد را مجذوب خود کرده است.

۲- بحث

نثر فارسی در اولین دوره ظهور خود، صنعت تضمین را نیز پذیرفت. تضمین در اوایل قرن ششم کاربرد افزون‌تری یافت. به گونه‌ای که نویسندگان گاهی بار زیبایی متن و حتی قسمتی از بار معنایی نثر را به ابیات و مصاریع شعری واگذار می‌کردند. «شیوه متداول در این مورد آن بود که نویسنده، مصاریع و ابیات شعری را برای بیان قسمتی از معنی که می‌بایست به نثر نوشته شود به رشته عبارت می‌کشید و شعر را در بطن نثر چنان با مهارت جای می‌داد که تفکیک این دو، نه تنها در زیبایی ظاهری کلام اثر می‌گذاشت بلکه تسلسل و توالی معانی را نیز از هم می‌گسیخت.» (خطیبی، ۱۳۸۶: ۲۱۱)

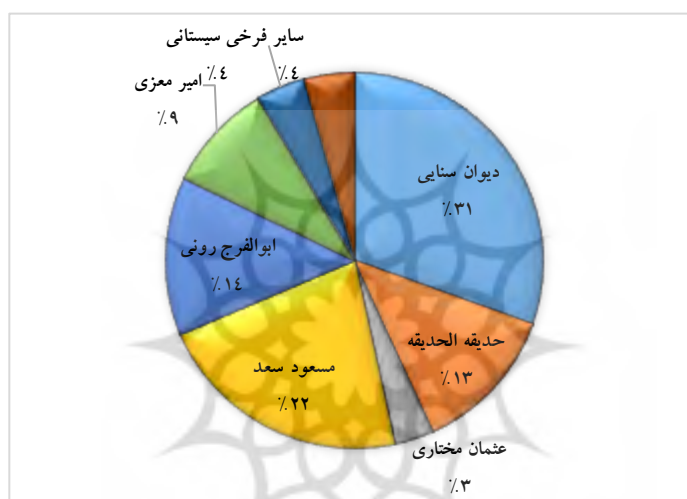
بعد از قرن ششم در تمام متون منثور به‌جز متون علمی می‌توان نشانی از تضمین یافت. حتی در بعضی متون، شعر بر نثر غلبه می‌کند مانند برخی حکایات گلستان سعدی (۶۵۶ه.ق.). هرچند تضمین‌های بیش از دو بیت نیز در متون منثور نمونه‌هایی دارد اما غالب ابیات تضمین شده در این آثار بین یک مصراع تا دو بیت است. در قرن ششم نویسندگان در میزان بهره‌گیری از اشعار فارسی و عربی شیوه‌های متفاوتی در پیش گرفتند. برخی چون نصرالله منشی راه تعادل در پیش گرفتند و به یک میزان از اشعار عربی و فارسی در اثر خود بهره بردند. به گونه‌ای که می‌توان گفت تعادل در استفاده از اشعار فارسی و عربی از کتاب کلیله و دمنه به بسیاری از کتب فنی دیگر سرایت کرده است. گویی مؤلفان کتب نثر فنی، از جمله مؤلف کتاب نفثة المصذور (۶۳۲ه.ق.)، بر خود فرض دانسته‌اند که این تساوی را که ابوالمعالی نصرالله منشی بنیان نهاد رعایت و پیگیری کنند. برخی دیگر در میزان بهره‌گیری از شعر فارسی و عربی به جانی بیش از دیگری گرایش داشتند؛ مثلاً سعدی در گلستان بیشتر ابیات فارسی به کار برده و ابوحامد احمدبن حامد کرمانی در کتاب عقده‌العلی (۵۵۸۴ه.ق.) بیشتر از ابیات عربی بهره برده است. البته مضامین ابیات تضمین شده

تنوع درخوری داشت و اخوانیات و قصص و مطالب کتب تاریخی تا نثرهای عرفانی و دینی و غالب مضامین موجود در شعر و ادب فارسی را در بر می‌گرفت. نبوغ نصرالله منشی و الگو قرار گرفتن اثر او موجب شده شیوه‌های تضمین شعر در این کتاب مانند بیشتر ویژگی‌های آن مورد توجه نویسندگان ادوار بعد قرار گیرد «و این نکته نشان می‌دهد که تأثیرپذیری از کلیله و میثاقی مشترک غالب کتب نثر فنی و مصنوع است.» (کاردگر، ۱۳۹۶: ۴۶) در این کتاب، ابیات تضمین شده جز در دو مورد تکرار نشده‌اند. نصرالله منشی نه تنها در انتخاب اشعار حساسیت و دقت نظر خاصی مبذول کرده است بلکه در محل به کارگیری این ابیات و مصراع‌ها نیز نهایت دقت را اعمال کرده است. او اثر خود را از ترکیب نثر و شعر فارسی و عربی ساخته که هیچ‌یک محل دیگری نیست.

۲-۱- میزان بهره‌گیری نصرالله منشی از شعر شاعران

یکی از مهم‌ترین مسائل تضمین در کتاب کلیله و دمنه، شاعرانی هستند که اشعارشان در این کتاب مورد استفاده قرار گرفته است. «ابوالمعالی علاوه بر آیات قرآنی و احادیث نبوی برای آراستن کتاب به اشعار متقدمان و معاصران خود نیز توسل جسته و ... از گویندگان فارسی‌زبان به مسعود سعد سلمان و ابوالمجد مجدود بن آدم سنایی و ابوالفرج رونی نظر داشته است.» (محجوب، ۱۳۴۹: ۱۴۶) از بررسی اشعار تضمین شده چنین برمی‌آید که نصرالله منشی به شاعران معاصر خود توجه خاصی داشته است. به عبارت دیگر منشی از شعر شاعرانی بهره برده که در نیمه اول قرن ششم وفات کرده‌اند و از شعر شاعران متقدم کمتر بهره برده است. این موضوع دلایل متفاوت و متعددی می‌تواند داشته باشد؛ از جمله ناشناس بودن این شاعران، در دسترس نبودن شعر آنان یا حتی حس حسادت و خودبرتربینی ابوالمعالی نصرالله منشی. از جمله شاعران معاصر نصرالله منشی می‌توان به عمیق بخاری (وفات: ۵۴۳ ه.ق.)، رشیدی- رقیب عمیق- و روحانی سمرقندی، مداح بهرامشاه، اشاره کرد. در نمودار ۱ میزان بهره‌گیری نصرالله منشی از شعر شاعران مختلف قابل مشاهده است. با دقت در شعرهای تضمین شده در کلیله و دمنه چنین به نظر می‌آید که نصرالله منشی با همان دقتی که شعر شاعران معاصر خویش را برمی‌گزیده است؛ از شعر برخی شاعران نیز چشم پوشیده و حتی یک مورد از شعر آنان را در اثر خود نیاورده است. شاعرانی چون فردوسی (ف: ۴۱۱ ه.ق.)، منوچهری (ف: ۴۳۲ ه.ق.)، برهانی- پدر امیر معزی- (ف: ۴۶۵

ه.ق.، اسدی (ف: ۴۶۵ ه.ق.)، ناصر خسرو (ف: ۴۸۱ ه.ق.)، خیام (ف: ۵۱۷ ه.ق.)، سید حسن غزنوی (ف: ۵۵۶ ه.ق.) و سوزنی سمرقندی (ف: ۵۶۲ یا ۵۶۹ ه.ق.) سهمی در تضمین‌های شعری کلیده ندارند. عوامل و انگیزه‌های متعددی می‌تواند در بروز این ویژگی تأثیرگذار باشد. از جمله در مورد بی‌توجهی به اشعار شاهنامه می‌توان گفت؛ در این دوره فضای حکومتی و سیاست‌های حاکم بر جامعه، چندان با خواندن شاهنامه تناسب نداشته و حاکمیت عناصر غیر ایرانی نیز بر این ویژگی دامن می‌زده است.

نمودار ۱: درصد میزان بهره‌گیری نصرالله منشی از شعر شاعران

در تضمین شعر شاعرانی چون سنایی غزنوی و حدیقه او، دایره‌گزینش، چندان گسترده نیست. به گونه‌ای که جز چهار بیت، مابقی ابیات تضمین شده از کتاب حدیقه، تنها از چهار صد بیت متوالی این کتاب انتخاب شده و سهم حدیقه ده هزاربیتی تنها به همین چهار صد بیت محدود شده است. نسبت بیشتر این بخش از حدیقه با حال و هوای داستانی کلیده و شاید عدم دسترسی به متن کامل حدیقه در بروز این ویژگی تأثیرگذار بوده است. اشعار فارسی تضمین شده در کلیده و دمنه حدود ۲۴۰ بیت و ۳۵ مصراع است. گویندگان حدود ۸۰ بیت و ۲۰ مصراع ناشناخته است. در مورد دلیل ناشناخته ماندن شاعران این ابیات، ذکر دو نکته لازم است: اول این که چنین آماری از اشعار سرگردان دور از ذهن نیست و برای آثار مشابه و حتی جدیدتر تقریباً همین تعداد ابیات مجهول ثبت شده است مثلاً در کتاب *مرصادالعباد* ۴۵۵ بیت فارسی آمده که گوینده ۱۵۲ بیت آن

ناشناخته است (ر.ک: ریاحی، ۱۳۷۷: ۵۷) دوم همان‌طور که محمدامین ریاحی در مقدمه *مرصادالعباد* حدس می‌زند احتمالاً تعدادی از ابیاتی که شاعر ناشناخته دارند از خود نجم رازی است؛ چنین گمانی را می‌توان در مورد کتاب *کليلة و دمنه* و ابوالمعالی نصرالله منشی نیز مطرح کرد. نورالدین محمد عوفی بخاری در *لباب‌الالباب* به شاعری نصرالله منشی اشاره کرده می‌گوید: «در فنون و فضایل رایت افتخار بر اوج فلک اثر برافراشتی. نظم و نثر تصرف قلم او را گردن نهاده و دقایق حقایق در پیش خاطر او ایستاده و توسن بیان رام طبیعت او گشته و تا دور آخر زمان و انقراض عالم هر کس که رسالتی نویسد یا در کتابت تنوّقی کند مقتبس فواید او تواند بود...» (عوفی، ۱۳۹۰: ۸۷) سپس چند قصیده و رباعی از او نقل می‌کند. یکی از نکاتی که مؤلف کتاب *کليلة و دمنه* به فنی‌نویسان پس از خود آموخته تعداد ابیاتی است که پشت سر هم تضمین کرده است. نصرالله منشی جز در پاره‌ای موارد، از دو بیت تضمینی تجاوز نکرده و تا آنجا که میسر بوده منظور خود را با یک بیت یا حتی یک مصراع بیان کرده است. هرچند در کتاب *کليلة و دمنه* در داستان زال و مهستی (ر.ک: صص ۲۸۸-۲۹۰) دوازده بیت متوالی از *حدیقة‌الحقیقة سنایی* تضمین شده و یک مورد، تضمین هشت‌بیتی (ر.ک: ص ۱۱) هم در آن یافت می‌شود؛ اما درمقابل، قریب صد و چهل مورد وجود دارد که نصرالله منشی تنها یک بیت را تضمین کرده و حتی در سی و پنج مورد تنها یک مصراع را آورده است و از تضمین اشعار اضافی دوری جسته است. نزدیک به سی دویستی نیز در *کليلة و دمنه* وجود دارد که بیشتر آن‌ها رباعی است. در جدول زیر چگونگی توالی ابیات تضمین شده را در کتاب *کليلة و دمنه* می‌توان مشاهده کرد.

جدول ۱: توالی ابیات تضمین شده در *کليلة و دمنه*

تعداد بیت	مصراع	بیت ۱	بیت ۲	بیت ۳	بیت ۴	بیت ۶	بیت ۸	بیت ۱۲
تعداد موارد	۳۵	۱۳۹	۲۹	۴	۲	۱	۱	۱

در ادامه بحث، تمامی ابیات تضمین شده در *کليلة و دمنه* از دیدگاه محتوایی مورد توجه قرار گرفته است.

۲-۲- پیوند محتوایی ابیات تضمینی *کليلة و دمنه* با متن

بدون تردید اولین نکته‌ای که در بررسی اشعار تضمینی متون منثور، ذهن پژوهنده را به خود مشغول می‌کند؛ درک ضرورت و فلسفه تضمین شعر و بیش از همه پیوند محتوایی

متن با ابیات تضمین شده است. هر چند برقراری پیوند معنایی شعر و متن، به سادگی امکان پذیر نیست؛ اما الگوگیری از کتاب *کلیده* در ادوار مختلف نثر فارسی و توجه ویژه به تضمین اشعار و چند و چون آن در کتاب *کلیده* نشان می‌دهد که مترجم توانای آن در برقراری این پیوند توفیق بسیاری داشته و توانسته است الگویی قابل اتکا در اختیار نویسندگان معاصر و ادوار بعد قرار دهد. از این رو بایسته است اشکال و گونه‌های پیوند معنایی شعر با بخش‌های منثور کتاب مورد بررسی قرار گیرد. پیوندهای معنایی اشعار تضمین شده با متن کتاب در چند عنوان قابل بررسی است که مهم‌ترین آنها عبارتند از:

۲-۱- اندیشه‌های تعلیمی و حکیمانه

اندیشه‌های تعلیمی و حکیمانه با توجه به رویکرد انسانی ادب فارسی جلوه ویژه‌ای در آن دارد. «منظور از ادبیات تعلیمی ادبیاتی است که نیکبختی انسان را در بهبود منش اخلاقی او می‌داند و هم خود را متوجه پرورش قوای روحی و تعلیم اخلاقی انسان می‌کند. ادبیات تعلیمی طیف وسیعی از ادبیات فارسی را تشکیل می‌دهد. پند و اندرز، آموزه‌های زهدآمیز و اخلاقیات، گونه‌های رنگارنگ ادبیات تعلیمی فارسی است.» (مشرف، ۱۳۸۹: ۹) گویی مخاطبان این آثار مانند خالقان آنها تنها به جنبه‌های هنری محض و تفریحی آثار ادبی دلخوش نیستند بلکه برآند در زبان و بیان فخیم فارسی چکیده‌ای از ناب‌ترین اندیشه‌های قوم ایرانی و تجربیات فردی فرهیختگان این قوم را به گوش جان بشنوند و راه و رسم بهتر زیستن و تعامل سازنده با جهان را از آثار ادبی بیاموزند. «تورقی ولو گذرا و مختصر بر پیکره ادبیات منثور و منظوم فارسی نشان می‌دهد که نظریه‌های اخلاقی و تعلیمی که در دوره غزنوی اول به حد بالایی از رشد و تدوین دست یافته بود، در دوره غزنوی دوم (عصر سنایی) به اوج خود می‌رسد و به قلم توانای این شاعر دوران‌ساز وارد مرحله تازه‌ای می‌شود.» (مشرف، ۱۳۸۹: ۱۹۰) این ویژگی در مورد آثاری که اندیشه‌های تعلیمی و حکیمانه جان‌مایه آنهاست بیش از دیگر آثار به چشم می‌خورد. کتاب *کلیده* از این منظر جایگاه ویژه‌ای در آثار منثور فارسی دارد. از این رو طبیعی است که فضای حکیمانه و تعلیمی این اثر، تضمین اشعاری از این دست را وجهه همت خود قرار دهد. بخش عمده‌ای از پیوند معنایی بخش‌های منثور کتاب با اشعار تضمینی از حال و هوای حکیمانه مشترک آنها تأمین می‌شود و البته غلبه چنین اندیشه‌هایی بر فضای کلی شعر فارسی کار تضمین

اشعاری از این دست را برای نصرالله منشی آسان کرده است. او در جای جای اثرش چونان واعظی توانمند راه می‌نماید و از فراز و فرودهای راه زندگی سخن می‌گوید و با بهره‌گیری از اشعاری ناب، راهی برای پذیرش مخاطب جست‌وجو می‌کند. با توجه به این نکته که «یادکرد دایمی مرگ مهم‌ترین موضوع ادبیات زاهدانه است» (مشرف، ۱۳۸۹: ۲۳۴) وی برای آماده شدن برای سفر آخرت و ناگهانی بودن مرگ می‌گوید: «مهیا داشتن توشه آخرت از مهمات است، که مرگ جز ناگاه نیاید و هیچ‌کس را در آن مهلتی معین و مدتی معلوم نیست

پای بر دنیا نه و بردوز چشم نام و ننگ دست در عقبی زن و بر بند راه فخر و عار»
(نصرالله منشی، ۱۳۷۶: ۱۸۲)

در ستایش رازداری و سکوت پیش از آن که خود سخن بگوید با تضمین شعری ناب، مخاطب را به سکوت وامی‌دارد:

«سخن تا نگویی توانیش گفت و مر گفته را باز نتوان نهفت

و هر سخن که از زندان دهان جست و هر تیر که از قبضه کمان پرید پوشانیدن آن سخن و باز آوردن آن تیر بیش دست ندهد و مهابت خامشی، ملوک را پیرایه‌ای نفیس است.» (نصرالله منشی، ۱۳۷۶: ۹۹)

در همه این موارد سختگی کلام و فصاحت بیان را چاشنی سخن می‌کند. به گونه‌ای که ناخودآگاه، مخاطب آگاه، به یاد گفتارهای حکیمانه قابوس‌نامه می‌افتد (عنصرالمعالی، ۱۳۷۸: ۱۴۴) و اندرزهای اوشنر دانا را فریاد می‌آورد: «این پنج چیز برای دژ آگاهان بود نه دانایان، یکی آن که بدون سبب خشم گیرد، دو دیگر که دوست و دشمن نشناسد، سه دیگر که سخن بی‌سود بسیار گوید، چهارم که راز نشاید داشتن، پنجم که بیگانه بسیار بخندد، ششم که به هر کس گستاخ بود.» (یاسمی، ۱۳۱۳، ۹۳۷) ابیات بسیار دیگری در کتاب کلیله و دمنه بیان‌گر اندیشه‌های تعلیمی و حکیمانه هستند. برای مشاهده نمونه‌هایی از این دست می‌توان به صفحات ۱۷۴، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۱، ۱۹۹، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۴۰، ۲۵۳، ۲۷۱، ۲۷۷، ۲۸۸، ۲۹۹، ۳۳۱، ۳۳۶، ۳۴۹، ۳۷۱، ۳۷۹ و ۴۰۰ مراجعه کرد.

اندیشه‌های حکیمانه گاهی در پی اقناع مخاطب و کسب رضایت عقلی اوست. از این رو با چاشنی فلسفه درمی‌آمیزد و صغرا و کبرای منطقی شکل می‌دهد. در این گونه موارد

احساس و عقل، توأمان بهره‌مند می‌شوند و تأثیربخشی کلام با تضمین‌های شعری دوچندان می‌شود. مواردی از این دست نیز در کلیله فراوان است. به عنوان نمونه برای شادباشی و گریز از غم از چنین بیتی بهره می‌گیرد:

«برعکس شود هرچه به غایت برسد شادی کن چون غم به نهایت برسد»

(نصرالله منشی، ۱۳۷۶: ۴۱۵)

نمونه‌های بیشتر این نوع پندها را می‌توان در صفحات ۸۵، ۱۰۴، ۱۷۶، ۱۹۴ و ۲۴۵ مشاهده کرد.

۲-۲-۲- نگاه اجتماعی

رویکرد اجتماعی کتاب کلیله هم‌سو با شیوه نویسنده‌گی و حکایت‌پردازی ابوالمعالی نصرالله منشی برجستگی ویژه‌ای در این متن دارد. مراد از رویکرد اجتماعی اندیشه‌هایی است که از چگونگی پیوند فرد با اجتماع سخن می‌گوید و مخاطب را برای حضوری مؤثر و بی‌دغدغه در جمع آماده می‌کند. بدون تردید بخش عمده‌ای از اندیشه‌های کتب قصص و حکایت به این موضوع اختصاص دارد؛ چراکه مخاطبان چنین آثاری در پی آنند تا با مطالعه آثاری از این دست راهی بهتر برای تعامل با اجتماع پیدا کنند و با به‌کارگیری حکیمانه‌های اجتماعی این آثار، از روابط اجتماعی به نحوی مطلوب بهره‌مند شوند. هر چند بحث از اجتماعیات شعر فارسی در پژوهش‌ها کمتر مورد توجه قرار گرفته است؛ اما یکی از نقاط قوت شعر فارسی نگاه دقیق اجتماعی گویندگان آن است که با زبان شورانگیز شعر از چند و چون روابط فرد با اجتماع سخن گفته است. از این رو طبیعی است نصرالله منشی برای تأیید و تأکید اندیشه‌های اجتماعی خود از اشعاری در حال و هوای اجتماعی بهره گیرد و البته در دل این بهره‌گیری می‌توان به نگاه دقیق او به شعر فارسی پی برد. نگاهی که از قوت و قدرت این بخش از شعر فارسی آگاهی کامل دارد و از این نقطه قوت در جذب مخاطب در نهایت هنرمندی بهره می‌گیرد. او در باب برزویه طیب راه و رسم دوستی را با زبان شعر به مخاطب می‌آموزد:

«با خود گفتم چنین هم راست نیاید که از دنیا به آخرت می‌گریزم و از آخرت به دنیا و

عقل من چون قاضی مزور که حکم او در یک حادثه بر مراد هر دو خصم نفاذ می‌یابد.

گر مذهب مردمان عاقل داری یک دوست بسنده کن که یک دل داری»

(نصرالله منشی، ۱۳۷۶: ۵۳) و دوستان فراوان را نشانه موفقیت فرد در زندگی اجتماعی می‌داند و به استمرار دوستی تأکید می‌کند: «هر که دوستی را به جهد بسیار در دایره محبت کشد و بی‌موجبی بیرون گذارد از ثمرات موالات محروم ماند و دیگر دوستان از وی نومید شوند

بد کسی دان که دوست کم دارد زو بتر چون گرفت بگذارد
گرچه صدبار باز کردت یار سوی او بازگرد چون طومار»

(نصرالله منشی، ۱۳۷۶: ۲۷۷)

انصاف را چنین اندیشه‌هایی یادآور اندیشه‌های اجتماعی سعدی است و از پیوند آثار سعدی با کلیله نصرالله منشی حکایت می‌کند: «دوستی که به عمری فراچنگ آرند نشاید که به یک دم بیزارند.

سنگی که به چند سال شود لعل پاره‌ای زنه‌ار تا به یک نفسش نشکنی به سنگ»

(سعدی، ۱۳۷۷: ۱۸۰)

مضامین اجتماعی دیگری چون ارزش خطر کردن در داد و ستد و معامله (۶۷)، حفظ شأن و شخصیت اجتماعی (۷۳)، وفا به عهد (۱۰۱)، آداب پند دادن و پند شنیدن (۱۱۲)، پرهیز از غرور (۱۷۹)، رعایت مقتضای حال و به کار بردن درستی و نرمی به موقع (۲۲۲)، دوری از دورویی و چرب‌زبانی (۲۲۳)، قدرت و انگیزه کینه‌توزی (۲۹۹)، یاری رساندن به مظلوم و عدالت‌ورزی (۳۷۹) و مضامین بی‌شمار دیگر زمینه‌ساز تضمین شعر در متن کلیله و دمنه است. نسبت تنگاتنگی که بین حکایات متن و اشعار تضمین شده در این حوزه برقرار است؛ بر قدرت متن و میزان تأثیرگذاری آن بر مخاطب افزوده است. در قرن ششم، پریشانی امور، مخصوصاً در زمینه دینی و اجتماعی، بسیار زیاد است و فرقی گوناگون مذاهب شیعه و سنی در پی ترویج عقاید خویش هستند. به عنوان نمونه در بحث جبر و اختیار که «یکی از مسائل مهم فلسفی و عقلی و کلامی است.» (سجادی، ۱۳۶۲، ج ۲: ۱۷۰) دسته‌ای از معتزله انسان را مختار می‌دانند و معتقدند «خدای متعال بندگان را قادر و توانا خلق کرده است و دیگر کاری به آن‌ها نداشته و فقط از آنان اطاعت و ایمان می‌سخواهد و بس. اشاعره می‌گویند آنچه در خارج متحقق می‌شود به اراده حق است و افعال بندگان هم از این قاعده مستثنی نیست.» (سجادی، ۱۳۶۲، ج ۲: ۱۷۰) در چنین فضایی

ادب فارسی است. او توانسته است از قرآن، احادیث و سایر منابع دینی به عنوان پیوندی بین حکایات کتاب و آیات تضمینی استفاده کند: «چون نقش واقعه و صورت حادثه پیدا آمد دران غافل و جاهل و دوربین و عاقل یکسان باشند و زبان نبوی از این معنی عبارت کند:

الأمورُ تشابهت مُقبلةً فإذا أدبرت عرفتُها الجاهلُ كما يعرفُها العاقلُ

و تُقيلُ أشباهاً عَلَيْكَ صُدورها	تَبَيَّنَ أعقابُ الامورِ إذا مَضَتْ
وهمی که نهران باشد در پرده اسرار	ذهن تو به یک فکر ناگاه بداند
ظنی که کمین دارد در خاطر غدار»	رای تو به یک نظرت دزدیده ببیند

(نصرالله منشی، ۱۳۷۶: ۹۰)

همچنین در غنیمت دانستن ایام عمر و تمتع از آن پیوند عمیقی بین نثر، آیه قرآن و بیت تضمین شده از دیوان سنایی برقرار کرده، می‌گوید: «و نیز عمر در زحیر گذاشتن را فایده‌ای صورت نمی‌توان کرد چنان که آید روزی به پایان می‌باید رسانید و نصیب خود از لذت دنیا می‌برداشت. وَ لَا تَنْسَ نَصِيكَ مِنَ الدُّنْيَا (قصص / ۷۷)...

در نسیه آن جهان کجا بندد دل آن را که به نقد این جهانش تویی؟»

(نصرالله منشی، ۱۳۷۶: ۳۰۹)

نمونه‌های دیگر را می‌توان در صفحات ۲۲۸، ۲۴۴، ۲۹۳، ۳۰۴، ۳۳۵، ۳۴۲، ۳۴۷ و ۳۴۹ دید.

۲-۲-۴- عارفانه‌ها

ترجمه کتاب *کليلة* یادگار دوره‌ای است که عرفان و اندیشه‌های عارفانه بخش عمده‌ای از اندیشه‌های متون ادب فارسی را به خود اختصاص داده است. «از عصر سنایی به بعد، مضامین عرفانی، رایج‌ترین مضامین شعر فارسی بوده است و جاذبه طبیعی این‌گونه اندیشه‌ها چندان بوده که هر که خواسته است چند بیتی طبع آزمایی کند، بی‌اختیار به طرف این‌گونه مضامین رفته است، حتی اگر کوچک‌ترین اعتقادی به مبانی این‌گونه اندیشه‌ها نداشته باشد. فرهنگ غالب جامعه فرهنگ صوفیانه است و در این حال و هوای فرهنگی هر کس نفس بکشد، سخنش رایحه‌ای از تصوف دارد» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳: ۴۲). از آنجایی که آثار عرفانی، تلفیق هنرمندانه اندیشه‌های دینی، اجتماعی، اخلاقی و تعلیمی هستند و ریشه‌ای استوار در متون دینی دارند؛ می‌توانند منبعی قابل اعتماد جهت اخذ آیات

تضمینی نویسندگان نثر فنی باشند که اگر جاذبه این آثار را برای مخاطبان ادب فارسی در نظر بیاوریم؛ می‌توانیم راز بهره‌گیری گسترده از متونی چون حدیقه سنایی و سایر آثار عرفانی را در نثر فنی به طور عام و کتاب کلیله به طور خاص دریابیم. از این رو عجیبی نیست اگر نصرالله منشی در ترجمه اثرش نگاهی ویژه به اشعار عرفانی داشته باشد و با تضمین چنین اشعاری که حال و هوایی مشابه با حال و هوای متن دارند؛ پیوندی استوار بین بخش‌های منثور و اشعار تضمینی برقرار کند. دعوت به ترک دنیا، توجه به عقبا، گوشه نشینی و کنج انزوا و بسیاری دیگر از اندیشه‌های عرفانی در جای جای کلیله خودنمایی می‌کند و با چاشنی اشعار عارفانه، جذابیت متن را دوچندان می‌کند. به عنوان نمونه در تمجید از عزلت و قناعت، چنین نظم و نثر را در هم می‌آمیزد: «و اگر پیش ازین نسیم این راحت به دماغ من رسیده بودی و لذت فراغت و حلاوت قناعت به کام من پیوسته بودی هرگز خویشتن بدان ملک بسیار تبعت اندک منفعت آلوده نگردانیدی و سمت این حیرت بر من سخت نشدی

کسی که عزت عزلت نیافت هیچ نیافت کسی که روی قناعت ندید هیچ ندید»
(نصرالله منشی، ۱۳۷۶: ۲۴۵)

نمونه‌های بیشتر را می‌توان در صفحات ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۲ و ۲۰۷ مشاهده کرد.

۲-۲-۵- تقدیر گرای

سرنوشت‌باوری آموزه‌ای است که بر اساس آن تمام روی‌دادها و اعمال در انقیاد و استیلای تقدیر یا سرنوشت قرار دارند. در این گرایش اراده آدمی نقشی ندارد. «نیمه دوم قرن پنجم و تمام قرن ششم و اوایل قرن هفتم یکی از مهم‌ترین دوره‌های تاریخ تصوف در ایران است... صوفیه به توکل عقیده بسیار داشتند و علت ترک مکاسب و نگاه نداشتن لوازم حیات و ترک تداوی همین بود.» (صفا، ۱۳۷۲: ۲۱۸-۲۲۶) در کتاب کلیله شاهد دو رویکرد مختلف در برابر دست تقدیر هستیم؛ یکی زمانی است که نصرالله منشی حاکم و ممدوح را در برابر تقدیر می‌بیند. در چنین داستان‌هایی خواست تقدیر با تمایل انسان همسو می‌شود؛ گویی ممدوح آن‌قدر قدرت دارد که دست تقدیر نیز او را یاری می‌دهد. در شعرهای تضمینی که محتوای مدحی دارند، به مقتضای حال، دست تقدیر فروکوفته اراده ممدوح می‌شود؛ به بیان دیگر در شعرهای تضمینی مدحی، تقدیر قدرتی ندارد و مغلوب

اراده و تدبیر ممدوح است. (ر.ک: صفا، ۱۳۷۲: ۲۳۳) و دیگری مواجهه تقدیر با شخصیت‌های معمولی داستان است. در این نوع تقابل، سرنوشت، پیروز مطلق است و هیچ بختی برای پیروزی افراد معمولی داستان در برابر تقدیر وجود ندارد. در واقع تقدیرگرایی از نوع دوم بر آن است که اگر قرار باشد امری روی دهد هر کاری که انجام دهیم باز آن امر روی خواهد داد. مانند نمونه زیر که حتمی بودن مرگ را بیان می‌کند. گویی محتوم بودن مرگ، جولان‌گاهی است که نصرالله منشی به سادگی قصد عبور از آن را ندارد و پس از بیان این امر به نثری شیوا و شعرگونه، تضمین‌هایی از اشعار عربی و فارسی ضمیمه آن می‌کند: «این همه سودا است. چون طبع اجل صفرا تیز کرد و دیوانه‌وار روی به کسی آورد از زنجیر گسستن فایده حاصل نیاید و هیچ عاقل دل در دفع آن ننهد

إِنَّ الْمَنَايَا لَا تَطِيَّشُ سِهَامَهَا

از مرگ حذر کردن دو وقت روا نیست روزی که قضا باشد و روزی که قضا نیست»

(نصرالله منشی، ۱۳۷۶: ۱۱۳)

۲-۲-۶- مدح و ذم

مدح و ستایش از قدیمی‌ترین اغراض شعر فارسی است. تأثیری که این گونه شعری بر نثر فنی و مصنوع گذاشته کمتر از تأثیری نیست که بر شعرشاعران پس از خود گذاشته است. مدح و ذم یکی از اندیشه‌هایی است که نصرالله منشی به آن توجه خاصی داشته است. قالب عمده سبک خراسانی قصیده است؛ و جز تغزل قصیده قسمت اصلی و بدنه آن مدح ممدوح بوده است. بنابراین می‌توان چنین گفت که بسیاری از محفوظات و مطالعات شعری محققان و مترجمانی نظیر نصرالله منشی اشعار مدحی بوده است. هرچند کتاب کلیله و دمنه از زبان حیوانات بیان شده و ارتباط مستقیم با پادشاهان زمان نصرالله منشی ندارد؛ اما هر جا صحبت از سلطان جنگل و دیگر حیوانات غالب است اشعاری در نعت جایگاه او آورده است که می‌توان این گونه اشعار را به پادشاهان و حاکمان تعمیم داد: مانند جمله‌ای که مادر شیر در داستان بازجست کار دمنه به فرزند خود می‌گوید: «فراست ملوک جاسوس ضمیر فلک و طلیعه اسرار غیب باشد

گر ضمیرت بخواهدی بی‌شک از دل آسمان خبر کندی»

(نصرالله منشی، ۱۳۷۶: ۱۳۰)

از آنجا که یکی از اهداف دبیری و نویسندگی در گذشته یافتن راهی برای مدح درباریان بوده، بخش عمده‌ای از شعرهای تضمینی نیز با این مبحث ارتباط تنگاتنگ دارد. در میان داستان‌های کللیه ابیاتی در ذم اشخاص و یا موقعیت و روزگاری که شخصیت اصلی داستان در آن است دیده می‌شود. البته به دلیل ماهیت تعلیمی و آموزشی که کتاب دارد زبان اشعار ذمی که در آن به کار رفته نرم است و زندگی و بی‌اخلاقی در این گونه اشعار جایگاهی ندارد. نصرالله منشی در داستان بوف و زاغ از زبان بومی که کشتن زاغ را صواب می‌دید خطاب به او می‌گوید:

«به مارماهی مانی نه این تمام نه آن منافقی چه کنی مار باش یا ماهی»

(نصرالله منشی، ۱۳۷۶: ۲۲۶)

نمونه‌های دیگر را می‌توان در صفحات ۱۲۲، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۴۰، ۲۵۲، ۲۵۷، ۳۲۷، ۳۳۵، ۳۳۸ و ۴۰۳ ملاحظه کرد.

۳- نتیجه‌گیری

تنوع اندیشه‌ها و افکار در کتاب کللیه و دمنه، زمینه را برای بهره‌گیری از اشعار متنوع با بار معنایی مختلف در این کتاب، مهیا کرده است. از این رو می‌توان گفت؛ اشعار تضمینی این کتاب، در کنار نسبت معناداری که با متن کللیه دارند؛ خود می‌توانند چکیده و خلاصه‌ای از اندیشه‌های موجود در شعر فارسی تا عصر ترجمه کللیه به شمار آیند. بدون تردید قدرت نصرالله منشی در به کارگیری اشعار تضمینی، تنوع محتوایی این اشعار و نسبت دقیقی که بین اشعار تضمینی با متن برقرار است؛ در کنار سایر ویژگی‌های این اثر، موجب شده تا ترجمه کللیه و دمنه به عنوان یکی از الگوهای اصلی نویسندگان نثر فنی در ادوار بعد مطرح شود. اندیشه‌های انعکاس‌یافته در کللیه و در مفصل شعر و نثر این کتاب، اندیشه‌هایی است که بدون تردید در شاهنامه فردوسی و اشعار ناصر خسرو، نمونه‌هایی عالی دارد؛ اما گویی فضای حاکم بر عصر ترجمه کتاب، چندان با این گونه آثار هم‌خوان نبوده است. از این رو مترجم کتاب، ترجیح داده از جاذبه‌های محتوایی و نمونه‌های عالی شاهنامه فردوسی و اشعار ناصر خسرو در گذرد. در مقابل، اشعار سنایی و البته بخشی از قسمت‌های حدیقه، سهم چهل و چهار درصدی در تضمین اشعار این کتاب دارد. سنایی، مسعود سعد و

ابوالفرج رونی، شاعرانی هستند که شعرشان بیشتر مورد توجه نصرالله منشی قرار گرفته است. اندیشه‌های تعلیمی و حکیمانه، اجتماعیات، آموزه‌های دینی و عرفانی، رویکرد تقدیرگرایانه و سرانجام مدیحه‌ها و اشعار ذمی به ترتیب میزان به کارگیری، عامل پیوند متن با اشعار تضمینی هستند و از دغدغه‌های کتاب، پرده برمی‌دارند.

فهرست منابع

الف) کتاب‌ها

۱. خطیبی، حسین. (۱۳۸۶). **فن نثر در ادب پارسی**. تهران: زوار.
۲. رادویانی، محمد بن عمر. (۱۳۸۰). **ترجمان البلاغه**. به تصحیح احمد آتش. تهران: انجمن آثار مفاخر فرهنگی.
۳. رازی، نجم‌الدین. (۱۳۷۷). **مرصادالعباد**. به تصحیح محمدمین ریاحی. تهران: علمی فرهنگی.
۴. رونی، ابوالفرج. (۱۳۴۷). **دیوان ابوالفرج رونی**. به اهتمام محمود مهدوی دامغانی. مشهد: باستان.
۵. سجادی، جعفر. (۱۳۶۲). **فرهنگ معارف اسلامی**. تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.
۶. سعدی. (۱۳۷۷). **گلستان**. تصحیح و توضیح غلامحسین یوسفی. تهران: خوارزمی.
۷. سنایی، ابوالمجد مجدود بن آدم. (۱۳۷۷). **حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة**. به کوشش محمدتقی مدرس رضوی. تهران: دانشگاه تهران.
۸. شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۳). **تازیانه‌های سلوک: نقد و تحلیل چند قصیده از حکیم سنایی**. تهران: آگاه.
۹. شمیسا، سیروس. (۱۳۷۷). **سبک‌شناسی نثر**. تهران: میترا.
۱۰. صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۷۲). **تاریخ ادبیات در ایران**. جلد دوم. تهران: فردوسی.
۱۱. عنصرالمعالی، کیکاووس بن اسکندر. (۱۳۷۸). **قابوس‌نامه**. به تصحیح غلامحسین یوسفی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۲. عوفی، سدیدالدین محمد. (۱۳۸۶). **جوامع الحکایات و لوامع الروایات**. به کوشش امیربانو مصفا. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

۱۳. عوفی، سدیدالدین محمد. (۱۳۹۰). **لباب الالباب**. به کوشش سعید نفیسی. تهران: پیامبر.
۱۴. کاردگر، یحیی. (۱۳۹۶). **وصف و صاف**. تهران: صدای معاصر.
۱۵. گرکانی، محمد حسین شمس‌العلماء. (۱۳۷۷). **ابدع البدایع**. به اهتمام حسین جعفری. تبریز: احرار.
۱۶. محجوب، محمدجعفر. (۱۳۴۹). **درباره کلیله و دمنه**. تهران: خوارزمی.
۱۷. مشرف، مریم. (۱۳۸۹). **جستارهایی در ادبیات تعلیمی ایران**. تهران: سخن.
۱۸. نامور مطلق، بهمن. (۱۳۹۴). **درآمدی بر بینامتنیت**. تهران: سخن.
۱۹. یوسفی، غلامحسین. (۱۳۷۵). **دیداری با اهل قلم**. تهران: علمی.

ب) مقاله‌ها

۱. امیری، لیلیا؛ زرین تاج واردی. (۱۳۹۳). «اثرپذیری ساختاری کلیله و دمنه از اشعار ابوالفرج». *کاوش نامه*، ۲۸، ۱۸۷-۲۰۸.
۲. سلمانی، مهدی. (۱۳۹۵). «کتاب‌شناسی کلیله و دمنه در زبان فارسی». *آینه پژوهش*، ۲۷(۱۵۷)، ۱۰۹-۱۲۰.
۳. صباغی، علی. (۱۳۹۱). «بررسی تطبیقی محورهای سه‌گانه بینامتنیت ژنت و بخشهایی از نظریه بلاغت اسلامی». *فصلنامه پژوهش‌های ادبی*، ۹(۳۸)، ۵۹-۷۲.
۴. ظفری، ولی‌الله. (۱۳۷۱). «تضمین شعر در کلیله و دمنه». *مجله معارف*، ۲۶، ۳-۱۵.
۵. نامور مطلق، بهمن. (۱۳۸۷). «باختین، گفتگومندی و چندصدایی مطالعه پیشابینامتنیت باختینی». *پژوهش‌نامه علوم انسانی*، ۵۷، ۳۹۷-۴۱۴.
۶. نامور مطلق، بهمن. (۱۳۸۶). «ترامتنیت مطالعه روابط یک متن با دیگر متن‌ها». *پژوهش‌نامه علوم انسانی*، ۵۶، ۸۳-۹۸.
۷. یاسمی، رشید (۱۳۱۳). «اندرز اوشر داناک». *مهر*، ۹، ۹۳۷-۹۴۲.

ج) پایان‌نامه‌ها

۱. پاکدل، محمدعلی. (۱۳۷۹). «گویندگان اشعار فارسی کلیله و دمنه». *دانشکده ادبیات و علوم انسانی*. دانشگاه اصفهان.
۲. علی‌حوری فیض‌آبادی، محبوبه. (۱۳۸۱). «بررسی و تحلیل اشعار سنایی در متون نثر تا پایان قرن دهم»، *دانشکده ادبیات و علوم انسانی*. دانشگاه فردوسی مشهد.